

Sidonius Apollinaris levelezési kapcsolatai

HORVÁTH ÁGNES

Caius Modestus Sollius Sidonius Apollinaris 433-ban született Lyonban. Már származása biztosította számára a kapcsolatot a gallo-római arisztokrácia tekintélyes köreivel. Felesége a később császárrá lett Eparchius Avitus leánya volt. Apósa császárrá választása után Sidonius hivatali pályára lépett. Előmenetelét nagymértékben meghatározták a kor politikai viszonyai. A legmagasabb tisztséget 468-ban érte el. Ekkor praefectus Urbi Romae és tiszteletbeli patricius lett. 468 végén vagy 469 elején elhagyta az állami szolgálatot. 470-ben Clermont püspökévé szentelték. Az egyház szerepe a Nyugat-Római Birodalom válsága idején – különösen politikai tekintetben – jelentősen növekedett. A püspökök bekapcsolódtak a politikai életbe¹. Sidonius sógorával, Ecdiciusszal szervezte meg Clermont védelmét a betörő nyugati-gótokkal szemben. Miután Julius Nepos átengedte a várost Eurichnak (475), Sidonius rövid ideig Livia várában fogoly, majd egy darabig a gót udvarban élt. Élete végén visszatért Clermontba. 482 körül halt meg.

Sidonius azonban nem a politikai életben betöltött szerepe teszi jelentőssé. A pályát, amelyet végigjárt, minden hasonló tehetséges és előkelő származású gallo-római végigjárhatta. Sokkal fontosabb ennél irodalmi tevékenysége. Műveinek két gyűjteménye maradt ránk. Ezek részben költemények, részben levelek. Leveleinek kilenc könyvét 455 és 489 között írta. Eredetileg missilis levelek, melyeket később kiegészítve, stilisztikailag megcsiszolva tudatosan válogat össze és ad ki.² A gyűjtemény kortörténeti szempontokból igen fontos dokumentumokat tartalmaz.³

Vizsgáljuk meg most részletesebben ezeket a leveleket. A gyűjtemény 147 levelet tartalmaz. Ez azonban nem jelenti a levelezés teljes terjedelmét.

Sidonius többször említi, hogy válogatta a leveleket. Feltehetőleg a fennmaradtaknál jóval többet írt. De ez a gyűjtemény is jelentős mértékű levelezést feltételez Sidonius és kortársai között. Leveleit tizenegy különböző helyről harminckilenc helyre száztizenkét személyhez címezte. A címzettek között - a tudatos szerkesztés miatt - kevés az olyan személy, akihez egy-nél több levél szól. Akad azonban olyan címzett is, akinek meglehetősen sok levelet küld a válogatás szűkreszabott keretei között is.⁴

A többiekhez két-három, de legtöbb esetben csak egy-egy levelet írt, illetve válogat be gyűjteményébe. Azonban ez sem jelenti feltétlenül azt, hogy nem folytatott velük rendszeres levelezést.⁵ Azok, akik Sidoniusnak írtak, másokkal is leveleztek. Bizonyíték erre az Ep. II. 13. l.: "Marcellinus ügyvéd, a tapasztalt ember, akinek sok barátja van, megmutatta nekem leveledet..."

Mindezek alapján levelezési kapcsolatot feltételezhetünk nem csupán Sidonius és baráti köre, hanem valószínűleg más gallo-római arisztokratai körei között is. Hogyan is tudták biztosítani ezeket a kapcsolatokat? Fenntartásukat nagyon sok tényező nehezítette. A kor a Nyugat-Római Birodalom szétbomlásának korszaka. E korszakot a gyors hatalmi változások, a polgárháborús villongások és a parasztmegmozdulások jellemezték. A politikai zűrzavar mellett a gazdasági életben is olyan tendenciák kerültek előtérbe, amelyek a rendszeres kapcsolatok lazulását okozták. Az V. századra a nagybirtok súlya megnő a kis- és középbirtokkal szemben. Ez a nagybirtok már nem a rabszolgamunkára építő latifundium, hanem a bérlőkkel dolgoztató, kisparcellákra osztott földbirtok. Az ártermelés hanyatlík, fokozatosan uralkodóvá válik a naturális gazdálkodás. Ez a belső piac jelentőségének csökkenését és a kereskedelem visszaszorulását jelenti. Ehhez az általánosan igaznak tekinthető tendenciához járul még a barbárak előrenyomulása és fokozatos betelepedésük a Birodalom területére. Ebben a

zavarosnak tűnő korszakban nem lehetett kis feladat Sidonius számára ezt az egész Galliát átfogó levelezést fenntartani.

Elsőként a levelek továbbításának lehetőségeit kell áttekintenünk. Küldhette a levelet saját hírnökeivel, levélvivőivel. Vitték egyes-bajos dolgukat végző emberek, akiknek Sidonius szívesen segített, egyházi személyek, de még előkelők is.⁶ Ezeken túl ki kellett használnia minden olyan lehetőséget, amely valamilyen módon kapcsolatot tartott fenn a Birodalom különböző részei, a provinciák és diocoesisek között.

Elsősorban az utazók közvetítették a leveleket: "Legalább aggodalmaink adják kezedbe a tollat, s el ne feledd leveledet az utazókra bízni..." (Ep. III. 7.2.)⁷ Tekintsük hát át, hogy milyen lehetőségei voltak az utazni vágyóknak az V. században.

A szárazföldi utazáshoz jó utakra van szükség. A Római Birodalomban először hadászati és közigazgatási célból kezdték meg az úthálózat kiépítését az i.e. IV. században. Ez lassan közforgalmi hálózattá szélesedett. A római utak összekötötték az akkor ismert világot. Kőlapokkal fedett (via strata), tartós és sima utak voltak ezek. A folyókon hidak (pons) és vízvezetékek (aquae ductus) vezettek át. Számos közülük ma is áll, beépítve a modern közforgalmi rendszerbe, dicsérik az ókor építészeit.

Ezeket az utakat és hidakat már Sidonius is mint az ősek építményeit említi: "A hajózhatatlan folyókon is találtam... biztosan járható hidakat, melyeket őseink a hidlábaktól egészen a kikövezett uttestig feszülő boltívekre építettek"⁸

Az állami közutak (viae publicae) mellett voltak magánutak is (viae privatae); Ezek általában nem voltak kikövezve. Ezeket a mellékutakat (verticulum) és dűlőutakat (trames) említi Sidonius az Ep. II.9.2.-ben"... a két család nemcsak a közutakat, hanem még a rövidebb utak kanyargós csapásait és a pásztorok által használt mellékutakat is megszállta..."⁹

A meglévő utak állapota ekkor már nem volt olyan, mint a császárság korábbi századaiban. Rendszeres karbantartás híján állapotuk jelentősen romlott. Sidonius már a zivatarok vizétől meglazult vagy keményre fagyott utak fáradalmairól ír, és "a szikláktól egyenetlen földutak"-at említi.¹⁰

Új utakat nemigen építettek, sőt megtörtént az is, ha valamely előkelő személy érkezését várták vidéken, jöttének hírére rendbe kellett szedni az utakat: "Euanthius már siet Clausentiába és munkásokat szervez és fogad fel, hogy tegyék rendbe az utat, ha esetleg a lehulló levél belepte. Ha van valami mélyedés, bizonyára maga egyenetlenül elkapkodva, odavitt földdel feltöltve a gödröt, ..." - írja a Tolosából visszatérő Seronatus érkezésekor.¹¹

S ha valaki nem volt ilyen előkelő, vagy nem viselt ilyen magas állami tisztséget, az vagy túrta a rossz utak viszontagságait, vagy inkább el sem indult, mint Trygetius, akiről így ír Sidonius: "Vagy mivel a homokban az utat a pireneusi szelek elmosják, hajótöréstől félsz a szárazföldön?"¹²

Ez a visszahuzódó álláspont azonban nem volt általános. "Az uton gyalogos és lovas, valamint a nyikorgó kocsik hajtói járnak"¹³ - olvashatjuk az Ep. II. 10. 4. -ben.

A vállalkozó szelleműek utaztak, hiszen az utak - eltekintve a "mélyedésektől", és a földutaktól kiálló "szikláktól", járhatóak voltak. Utaztak gyalog, lovon, s akinek pénze volt rá, kocsin. A hivatalos ügyben utazóknak rendelkezésére állt az állami posta (cursus publicus). Ennek rendszerét a perzsáktól vette át és építette ki Augustus. Az állami posta irányítása a praefectus praetorio hatáskörébe tartozott. Huszonöt római mérföldenként postaállomásokat építettek, ahol megpihenhettek és lovakat válthattak az utazók.¹⁴ Ez az utazási mód azonban nem volt mindenki számára elérhető. Lovas futárok, hivatalos személyek utazhattak így. Ahhoz, hogy magánszemély is használhassa, a császár engedélye volt szükséges. Sidonius hivatalos útján utazott a cursus publicus-sal. "Amikor Rhodanusziánk falait elhagytam, rendelkezésemre állt az állami posta."¹⁵

A szárazföldi utazásnál sokkal kényelmesebb volt a víziút. A cursus publicusnak is volt szárazföldi rendszere mellett egy vízi hálózata is.¹⁶

Az előkelők szívesen utaztak hajón. Jóval nagyobb kényelmet tudtak így biztosítani maguk és vendégeik számára, mint a szárazföldi utazásnál: "Te ágygal is felszerelt, mozgékony erős kis gyorshajót küldtél nekem, és pedig halakkal együtt. Ezen kívül egy nagyon tapasztalt kormányost megizmos és gyors evezőslegénységet." - írja Sidonius az Ep. II. 12.1.-ben, amikor egy halászatra hívják.¹⁷

Mód és lehetőség nyílt tehát az utazásra, s az utazók szívesen továbbították a rájuk bízott leveleket. Gyakran megesett, hogy Sidonius a levél továbbítóját - a kézbesítésért mintegy cserébe - egyik vagy másik barátja pártfogásába ajánlotta.

A levelek továbbításának másik útja a kereskedők általi továbbítás volt. Ezt nem zárhatjuk ki a levelek továbbításának módjai közül. A Birodalmon kívüli területekkel folytatott kereskedelem teljes egészében, a provinciák közti áruforgalom pedig nagyrészt luxuscikkekre szorítkozott. A naturálgazdálkodás uralkodóvá válása a diocoesisek és provinciák közti áruforgalmat jelentéktelen méretűvé zsugorította. Sidonius levelezése is ezt mutatja: lényegében Gallia területén belül levelez, itáliai leveleit részben ottani tartózkodásával magyarázhatjuk, részben mint a szabályt erősítő kivételeket tekinthetjük. Levelezése területi kiterjedéséből pedig a Gallián belüli forgalom méreteire következtethetünk. (ld. a térképmellékleten)

A levelezés ilyen mértékű kiterjedése alátámasztani látszik azt a tényt, miszerint a naturálgazdálkodás nem válik kizárólagossá, és terjedésével nem szűnik meg az áruforgalom.

A szárazföldön római, germán, szír és zsidó kereskedők közvetítették az áruk cseréjét. Ezek kapcsolatot tartottak fenn a római és germán területek, Nyugat-Gallia és Nyugat-Britannia között.¹⁸ A tengeren folytatott kereskedelem fontos központjai: Toulouse, Marseille, Itáliában Róma, s a

Sidonius levelekből ennél fontosabbnak tűnő Ravenna.¹⁹

Mint hogy ez a kereskedelem részben luxuskereskedelem, feltételezhetünk távolabbi kapcsolatokat is. A Capitolium lépcsőin kínai selymet, drágaköveket kínálnak a kereskedők. A bíbor a föníciai partokról érkezik, a kárpit Ctesiphonból, a Szasszanida birodalom fővárosából és a Niphatis hegység vidékéről, Armeniából érkezik. Árábiai árucikk a balzsam és a tömjén. Egyiptomi a nárdus olaj. Sidonius emlit még néhány olyan növényt, amely szintén nem származhatott Európából. Ilyen a délkelet-ázsiai fahéj és a fagyal. Szintén távoli területekről került a Birodalomba az elefántcsont. Ezek az árucikkek bekerülhettek közvetlen úton is Galliába, de jöhettek itáliai közvetítéssel is. Az itáliai és más mediterrán vidékkel való kapcsolatra is utal Sidonius levél: az Ep. IX. 13. 5. 59.-ben említi a falernumi bort, s egy mediterrán vidékről származó növényt, a babért.²⁰

Pompás kelmék, egzotikus fűszerek, drágakövek, különös dísznövények, itáliai bor, illatszerek - mindezek a gazdag luxuskereskedők áruai. Kis mennyiségben is oly nagy értéket képviseltek, a haszon oly nagy lehetett, hogy még a háborús és bizonytalan időkben is megérte a kockázatot vállalni.

A nagybirtok luxusigényeit kielégítő kereskedelem mellett nagyon fontos szerepet játszik az élelmiszerek, közfogyasztási cikkek forgalma. A nagybirtokos luxusigényeinek kielégítéséhez szükséges pénz egy részét még mindig árutermelésből teremti elő. Nagyon fontos szerepet játszott az élelmiszerek és közfogyasztási cikkek forgalma. Ezt nem csupán gazdasági, hanem politikai szempontok is szükségessé tették. A lakosság ellátása igen fontos a Birodalom számára. A gabonaellátás hiányossága a polgárok megmozdulásait vonta maga után.²¹ A gabonakereskedelemben a nagybirtok mellett az egyház is bekapcsolódott. Az egyház ekkor már számottevő nagybirtokkal rendelkezik, melyeken bérlőkkel dolgoztatnak.²²

Az élelmiszerek, még a hozóiak is, ha távolabbi vidékről kerülnek az asztalra, ingyencségnek számítanak, de a gallo-római arisztokrácia életmódja megkövetelte a változatosságot: "Az adouri hal legyőzi itt a Garonne-ban fogott márnát, a közönséges rákok tömege alul marad itt a Lampourdanból hozott langusztákkal szemben" - írja Sidonius.²³

Ezt a kisebb méretű belső kereskedelmet a kiskereskedők végezték: "Az a férfi, aki hozzád viszi ezt a levelet, mint kiskereskedő tengeti szegényes életét" - mutatja be Amantiust Graecusnak.²⁴

Az utóbbi idézet bizonyítékkul szolgál arra a feltevésre is, miszerint a kiskereskedők közvetítették Sidonius leveleit. A már említett Amantiuson kívül, aki kereskedő volt, néhány alkalommal zsidó férfit ajánl barátja kegyeibe. Ezek a zsidók minden bizonnyal kereskedők voltak, hiszen kapcsolatukat a hitükkel egyet nem értő keresztény püspökkel másként, mint gazdasági kapcsolatként, nehezen bizonyíthatnánk.²⁵

A kereskedelem biztosította forgalom tehát fontos szerepet játszott a levelek továbbításában. A kereskedők könnyen bejárhatták a Birodalmat Tréves-től Narbonne-ig és Nantes-től Rómáig.

Ezek voltak tehát a levelek továbbításának lehetőségei. Nézzük meg most azt, kik voltak Sidonius címzettjei. Elsősorban természetesen ismerőseinek ír, de előfordult néha az is, hogy ismeretlenül fordul valakihez: "Már régóta ismeretes előttem tiszteletreméltó életmódod, püspök uram, bár arcodat nem láttam még."²⁶ Ez természetesen ritkán fordul elő.

Címzettjeinek első csoportjába rokonait sorolhatjuk. Két nagybátyjának, Simpliciusnak és Apollinarisnak a neve gyakran előfordul a levelekben. Ir unokaöccsének, sógorainak. Szól távolabbi rokonaihoz és a szűkebb családhoz.²⁷

A második csoport címzettjei: előkelő emberek. Csak néhány név a sok közül: Philomathius, aki vir illustris és vir amplissimus; Eutrophius, aki Anthemius alatt praefectus praetorio Galliarum; Felix patricius vagy Pastor, a földbirtokos, akinek szőlői és olajültetvényei voltak.²⁸

Cimzettjeinek ez a csoportja a legnépesebb. Ez - tekintve Sidonius származását - természetes is.

Egy igen jelentős csoport: az egyházi személyeknek írt levelek csoportja. Ezek a levelek jobbra püspökké szentelése után keletkeztek. Cimzettjei közül a legismertebbek: Lupus, Troyes püspöke, Patiens, Lyon érseke, Graecus, Marseille, Faustus Riez és Principius, Soissons püspöke.

A negyedik csoportba barátait sorolhatjuk. Ezek az emberek is "előkelő"-nek számítanak Sidonius szemében. A műveltségük teszi azzá őket. Az igen sokoldalú irodalmi képzésben részesült clermonti püspök szívesen ír ezeknek az embereknek, különösen, ha azok érdeklődéssel forgatják műveit. Barátai között találunk rhetort: Hesperius és Sapaudus; ott van az arlesi jogász: Petronius. Ir a perigueux-i szónoknak, Lupusnak, a clermonti grammatikai iskola tanárának, Damitiusnak, a lyoni költőnek: Secundinusnak, sőt egy gallo-római tengerésztisztnek is: Namatiusnak.²⁸

Szinte kivételként találunk barbár címzettet is. Ilyen Chariobaudus, vagy Riothamus, az Aremorikában élő bretonok királya.²⁹

Láthatjuk tehát, hogy Sidonius címzettjei előkelők, egyházi személyiségek, vagy művelt emberek. Arisztokrata lévén nem tartozik baráti köréhez alacsonyabbrendű ember, s ha úgyét, mint cliensének, felkarolja is, vagy mint jó paphoz illik, segíti, mindig valami elnéző kedvességgel, talán egy kis lenézéssel is kezeli az egyszerű embereket.³⁰

Sidonius tehát sokakkal levelez. Ez a levelezési kapcsolat minden nehézség ellenére is élő volt, s időleges megszakadásuk után mindig igyekeztek megújítani azt. A levelezés a barbár támadások idején sem szűnt meg, csupán az ostromzár akasztja meg egy időre a levelek továbbítását. Amint kissé lazult a támadók gyűrűje, a levélhordók azonnal elindultak: "Mikor megtudtam, hogy az a szerződést szegő nép visszatér saját területére, és nem állít már kelepcét az utasoknak ... küldtem el hozzád levélhordozómat."³¹

A levelezés biztosította az összeköttetést a részekre hulló Birodalom különböző részeibe kerülő gallo-római arisztokrácia csoportjai között. Ez a levelezésen alapuló kapcsolattartás természetesen csak szellemi síkon biztosította az összetartás látszatát. A Birodalom politikai szétbomlásának folyamatát ezek a kapcsolatok nem gátolhatták meg. Mindössze annyit értekel, hogy a kortársak szemében a kapcsolatok folyamatosságának látszatát keltve nem tette érzékelhetővé a Birodalom bukását.

JEGYZETEK:

1. Különösen a béketörvényszabásokban van nagy szerepe a püspököknek. Pl.: Leo, Róma püspöke tárgyal a városra támadó Attilával; Epiphanius, Pavia püspöke Odoacer híveinek kér amnesztiát Theodorichtól; Auvergne átadása ügyében is három püspök tárgyal Eurichkal stb.
2. A tudatos szerkesztésre és válogatásra utal pl. a Constantius-hoz írt levél (Ep. VIII. 16.1.): *Sponderam Petronio, inlustri viro, praesens opusculum paucis me epistulis expediturum;*"
Az átalakítást részben az indokolja, hogy a magánleveleket a nagyközönség elé szánja, részben pedig az, hogy kortársait az irodalom által kívánja megőrökíteni az utókor számára: *"Ibis et tu in paginas nostras, amicitiae columen, Fortunalis, ... neque enim tibi familiaritas tam parva cum litteris, ut per has ipsas de te aliquid post te ^esuprresse non deceat. Vivet ilicet, vivet in posterum nominis tui gloria"* (Ep.VIII.5.1.)
3. Sidonius leveleinek értékelésekor tölölkozhatunk ellentétes véleménnyel is: "A levélírásban is klasszikusok tudatos utánzója maradt, mintái voltak ifj. Plinius, Symmachus. A levelek bőbeszédűek, tartalmilag szegényesek." (Vanyó L.: Az ókeresztény egyház és irodalma. 1980. Szent István Társulat. Budapest, 894.)
Ezzel a megállapítással nem érthetünk teljesen egyet. Valóban bőbeszédűek a levelek. Ezt Sidonius is elismeri (Ep.III.7.1.), de ez nem jelent üres, tartalom nélküli szószaporítást. Épp ennek a bőbeszédűségnek köszönhetjük Sidonius leveleinek nagyszerű jellemzéseit, részletes beszámolóit a szerzőt érintő fontos eseményekről. Sidonius mint keresztény író valóban jelentéktelennek tűnhet. Püspök, de nem keresztény teoretikus. Azonban érdekes lehet mindaz, amit kora egyházzáról, annak szervezetéről, a püspökökről és a püspökválasztásokról írt. A történész számára pedig elsőrangú forrást jelentenek a 450-470-es évek mindennapi életét rögzítő levélrészletei.
4. Pl.: Apollinaris (Sidonius nagybátyja) Ep.IV.4.; IV.6; IV.12; V.3.

Graecus (Marseille püspöke) Ep.VI.8; VII.2; VII.6; VII.7; VII.10;
IX.4. stb.

5. Mindössze két Principiushoz írt levele maradt fenn. Mégis így ír hozzá:
"ut sitim nostram frequenter litteris litteratis, ambo germani, tu
frequentius, inrigetis".

Az idézett felszólítás a két levélnél jóval rendszeresebb kapcsolatra utal.
Hasonlóan újabb levelek írására buzdít pl.: Ep.II.10;III.7.4; V.4, 1;
V.12.2; V.21.1. is.

6. Saját hírnök: Ep. VI.1.1.; Ugyes-bajos dolgát végző ember: Ep.III.9.2.;
VI.3.1. egyházi személy: Censorius diaconus Ep.VI.10.1.; Vindicium
diaconus Ep. V.1.2.; előkelő: Leontius és Paulus Ep.VIII.12.5.

7. "Certe vel metus noster materiam stilo tuo faciat, mementoque viatorum
manus gravare chartis,"

8. Ep.I.5.3.: "Fluviorum quoque, si qui non navigabiles, vada commoda,
vel certe pervii pontes, quos antiquitas a fundamentis ad usque aggerem
calcabili silice crustatum crypticis arcibus fornicavit."

9. Ep.II.9.2.: "... domus utraque non solum tramites aggerum publicorum
verum etiam calles compendiis tortuosus atque pastoria deverticula insedit."

10. Ep.III.2.3.

11. Ep.V.13.1.: "Iam Clausentiam pergit Euanthius iamque contractas operas
cogit eruderare, si quid forte delectu caducae frondis agger insorduit.
Certe si quid voraginosum est, ipse humo advecta scrobibus oppletis
trepidus exaequat,"

Seronatus: Valószínűleg vicarius Septem Provinciarum.

Elárulja a rómaiak ügyét, a nyugati-gótok oldalára állt. Elősegítette,
hogy Eurich (466-486) hatalmas területeket foglaljon el (3 §: implet
villas hospitalibus", Loyen. Didoine Apollinaire II.XVIII.Paris. "Bude"
(Ezért letartóztatták és Rómában halálra ítélték (Ep.VII.7.2.) Stroheker,

Der senatorische Adel im spätantiken Gallien. 1948. Tübingen.
N° 352.p.215.

12. Ep. VIII. 12.1.: "... quia solet Bigerricus turbo mobilium aggerum indicia confundere, quoddam vereris in itinere terreno pedestre naufragium?" Trygetiust csak Sidoniustól ismerjük.
13. Ep. II. 10. 4. 23-24.: "hinc sese pedes atque eques reflectit/stridentum et moderator prorapiens..."
14. 25 római mérföld = kb. 37,5 km. V8. Úrágdi, Róma kenyere, Róma aranya. 1969. Bp. Gondolat. 145.
15. Ep. L. 5. 2.: "Egresso mihi Rhodanusiae nostrae moenibus publicus cursus usui fuit utpote sacris apicibus accito,"
16. Ep. I. 5. 3.: "Ticini cursoriam (sic navigo nomen) escendi, qua in Eridanum brevi delatus"
17. Az utazás kényelméről még: Ep. VIII. 12. 5.: "Hic te aedificatus culcitis torus, hic tabula calculis, strata bicoloribus, hic tessera frequena eboratis resultatúra pyrgorum gradibus expectat; hic ne tibi pendulum pinguat volubilis vestigium, pandi carinarum ventres oblegnarum trabium textu pulpita buntur; hic superflexa crate paradarum sereni brumalis infida vitabis. 6. ...
Est praeterea tibi copiosissima penus aggeratis opipare farta delictis, modo sit eventitando par animus impendio."
18. Szent Patrik és Szent Germanus életrajza szerint 429 és 447 között szabályos hajóáratok vannak a két terület között. Constantius Lugdunensis: Vita sancti Germani ed: Borius R. Paris 1965. : 429: Germanus először megy Britanniába 80.p.; 432: S. Patric Britanniában 210.p.; (Vita sancti Patricii 11 AA SS Mart. II. 533.) 447: Germanus másodszor megy Britanniába 210.p.

19. Toulouse földközi-tengeri kapcsolatairól: Ep.IX.12. Marseille-t a partmenti hajózás Britanniával kapcsolta össze. Róma kereskedelmi szerepéről: Ep.I.10.2.; Ravenna fontosságáról: "Hic cum peropportuna cuncta mercatui, tum praecipue quod esui competeret, deferebatur; nisi quod, cum salsum portis pelagus impingeret, hinc cloacali pulve fossarum discursu lintrium ventilata ipse lentati languidus lapsus umoris nauticis cuspidibus foraminato fundi glutino sordidaretur," (Ep. I.5.6.)
20. Kínai selyem, drágakő Ep.I.7.8.
Bibor: Ep.I.2.6.; IX.13.5.14-17: "Rutilium toreauma bysso/rutilisque ferte blattas, /recoquente quas aeno /Meliboea fucat unda"
Kárpit: Ep.IX; 13.5.20-21.: "peregrina det supellex/Ctesiphontis ac Niphatis"
Balzsam: Ep.IX. 13.5.42-45.: "Manus uncta succo amoni/domet hispido capillos/ Arabumque messe pinguis /petat alta tecta fumus"
Nárdus: Ep.IX.13.5.59.; Fahéj: Ep.IX.13.5.38. Ma DK-Ázsiában és Ceylonban termesztik. Fagyal: Ep.IX.13.5.38. Európában díszcserje, feltehetően Sidonius korában sem volt honos. Elefántcsont: Ep.VIII.12.5
21. Ep.I.10.2.: "Vereor autem ne famem populi Romani theatralis cauae fragor insonet et infortunio meo publica deputetur esuries!"
22. A nagybirtok termelésének adatai: Ep.II.9.1. (olajtermelés, szőlőművelés); Ep.II.9.14. (állattenyésztés) Patiens püspök anyagi hatalmáról: Ep.II.10.2.; gabonaszállítványáról: Ep.VI.12.5.
23. Ep.VIII.12.7. "Hic Alurricus piscis Garumniciis mugilibus insultet; hic ad copias Lapurdensium lucustarum cedat vilium turba cancrorum."
24. Ep.VI.8.1.: "Apicum oblato pauperem vitam sola mercandi actione sustentat," Graecus Marseille püspöke. Amantius gyakran közvetítette kettejük leveleit.
25. Ep.III.4.1.: "Gozolas natione Iudaeus, cliens culminis tui, cuius mihi quoque esset persona cordi, si non esset secta despectui, defert

litteras meas..." Ep.VI.11.1.: "Iudaeum praesens charta commendat,
non quod mihi placeat error...2. quia secundum vel negotia vel
iudicia terrena solent huicemodi homines honestos habere causas..."

Ep.VIII.13.3.: "Commendo Promotum gerulum litterarum...
Isrealite... sanguine..."

26. Ep.VIII.14.1.: *Im diu nobis, papa venerabilis, etsi necdum vester
vultus aspectus, tamen actus inspectus est.*" Principiushoz, Soissons
püspökéhez.
27. Simpliciusnak: Ep.III.11.‡ IV.4.‡ IV.12.‡ VII.4.‡ VIII.8‡
Apollinarishoz (nagybátyja) Ep.II.9.‡ II.6.‡ IV.4.‡ IV.6.‡ IV.13‡
Apollinarishoz (unokaöccse) Ep.V.16.‡ Agricolához (sógora) Ep.II.1.;
Ecdiciushoz (sógora) Ep.III.3.‡ Avitushoz (sógora) Ep.III.1.‡
Papianillához (felesége) Ep.V.12.‡ (Ez az egyetlen levél a gyűjtemény-
ben, amely nőhöz szól); Apollinarishoz (fia) Ep.III.13.
28. Philomathiushoz: Ep.I.3.‡ Eutropiushoz: Ep.I.6.‡ Felixhez: Ep.II.3.‡
Eutropiushoz: Ep.I.6.‡ Felixhez: Ep.II.3.‡ Pastorhoz: Ep.II.14.‡
Lupushoz: Ep.VI.1. Pattienshez: Ep.VI.13.‡ Graecushoz: Ep.VI.8.‡
Faustushoz: Ep.IX.13.‡ Principiushoz: Ep.VIII.14.‡ Hesperius (clermonti
rhetor) Ep.II.10.‡ Sopaudus (viennei rhetor) Ep.V.10.‡ Petronius Ep.
II.5.‡ V.1.‡ Lupus: Ep.VIII.11.‡ Domitius: Ep.II.2‡ Secundinus: Ep.V.8.‡
Namatius: Ep.VIII.6.
29. Chariobaudushoz: Ep.VII.16.‡ Rithamushoz: Ep.III.9.
30. Ep.III.9.2.: "Gerulus epistularum humilis obscurus dexpicabilisque etiam
usque ad damnum innocentis ignoviae"
31. Ep.VI.6.

Megjegyzések:

1. Sidonius leveleinek magyar szövegét Bozsó Klára (I.könyv), Simon Erzsébet (II.,V.könyv) Szobonya Éva (III.könyv), Barti Mária (VI.könyv), Horváth Ágnes (VII.könyv), Szabó Sára és Horváth Gyula (VIII.könyv) szakdolgozatként készített fordításai alapján idéztem. A latin szöveget Anderson: Sidonius Apollinaris, Poems and letters. I.1936. London. "Loeb"; Sidonius Apollinaris Poems and letters. II. 1965. London. "Loeb" kiadása alapján idézem.
2. Sidonius összesen 147 levele közül 139 levél címzettjénél tartózkodási helyét határoztam meg és vittem térképre Anderson fent említett szövegkiadása, Loyen (1960, 1970², 1970³) és Stroheker (1948) művei alapján. (ld.11. jegyzet). Az idevonatkozó jegyzetanyagot terjedelmessége miatt kénytelen voltam mellőzni, csupán egy térképet közlök.
3. A térképen az aláhúzott városnevek (Clermont) a levélíró tartózkodási helyét, az aláhúzás nélkül közölt városnév (Bazas) a címzettek tartózkodási helyét jelenti. A városnevek előtti szám az adott helyről induló levelek számát, a városnév utáni szám az adott helyre érkezett levelek számát jelenti. A barbár területeken a kockázott terület a 454 körüli állapotra utal, a sávozott terület a 476 körüli helyzetet tükrözi.

SIDONIUS LEVELEZÉSÉBE BEKAPCSOLT HELVEK ÉS A BARBÁR TERJESZKEDÉS

